

Marzanna Farnicka*

Hanna Liberska**

PRZEJAWY AGRESYWNOCI WSPÓLCZESNEJ MŁODZIEŻY I ICH UWARUNKOWANIA RODZINNE

Na rolę niekorzystnych oddziaływań wychowawczych we wczesnym dzieciństwie w genezie agresji wskazują wyniki badań z lat 60. XX w., prowadzonych przez Bandurę i Waltersa (1968), jak i doniesienia współczesnych badaczy tego zjawiska w Polsce, takich jak Irena Obuchowska (2001), Krystyna Barłóg (2001), Hanna Liberska, M. Matuszewska (2001, 2003), J. Nowak (2006), Małgorzata Sitarczyk (2006), Grażyna Poraj (2006), Kazimierz Pospiszyl (2007), Adam Frączek (1989). Wyniki dotychczasowych badań dowodzą, że osobowość młodego człowieka i jego zachowanie kształtują się nie tyle pod wpływem oddziaływań wychowawczych wynikających z określonych postaw rodzicielskich, co raczej pod wpływem ich percepcji przez dorastających (Plopa 1987, 2005). W powyższym świetle zasadna wydaje się empiryczna eksploracja związku między percepcją postaw rodzicielskich przez dorastające dzieci a występowaniem u nich zachowań agresywnych.

Charakterystyka wybranych niewłaściwych postaw rodzicielskich

Postawy rodzicielskie określają całokształt relacji rodzice-dzieci. Jeśli rodzice prezentują postawy nieprawidłowe (na przykład nadmiernie wymagającą lub nadmiernie ochraniającą), to wówczas w zachowaniu ich dzieci mogą wystąpić różne reakcje niewłaściwe, w tym również agresywne (Ziemska 1973, Liberska, Matuszewska, Freudenreich 2013).

Cechą charakterystyczną postawy nadmiernie wymagającej jest kształtowanie zachowania dziecka zgodnie z ideałami rodzicielskimi, nie uwzględniającymi rzeczywistych możliwości dziecka. Rodzice ograniczają samodzielność dziecka w wielu obszarach jego aktywności: ingerują w jego zainteresowania, kontakty z rówieśnikami, sposób spędzania czasu wolnego, hobby itp.

***Marzanna Farnicka** – dr psychologii, adiunkt w Zakładzie Psychologii Uniwersytetu Zielonogórskiego.

****Hanna Liberska** – dr hab. psychologii, profesor Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.

Frustracja potrzeby zależności emocjonalnej może prowadzić do wystąpienia w zachowaniu dziecka reakcji agresywnych. Inną przyczyną powstania agresji może być poczucie winy wynikające z niemożności sprostania wymaganiom rodzicielskim przez dziecko, które identyfikuje się z nimi. W dalszej perspektywie frustracja potrzeby zależności łącznie z poczuciem winy prowadzi do ukształtowania się poczucia mniejszej wartości u wychowanka.

Z kolei postawa rodzicielska nadmiernie ochraniająca cechuje się przesadną opiekuńczością, pobłażliwością, stawianiem dziecku wymagań zaniżonych w stosunku do możliwości. Rodzice nadmiernie ochraniający swymi oddziaływaniami mogą przyczynić się do zablokowania rozwoju poznawczego mechanizmu kontroli emocjonalnej u swojego dziecka (Tyszkowa 1986, Liberska, Matuszewska 2001). Prawdopodobieństwo ujawnienia się zachowań agresywnych wzrasta w sytuacjach trudnych. U dziecka, którego zachowania często wzmocniane są pozytywnie przez rodziców może ukształtować się nieadekwatnie wysoka samoocena. Chroniąc się przed obniżeniem poziomu samooceny może ono reagować agresją skierowaną także przeciwko osobom dokonującym porównań i ocen. Agresja jest w tym przypadku przejawem obrony ego.

Zachowania rodzicielskie związane z postawą nadmiernie wymagającą, jak i nadmiernie ochraniającą ograniczają autonomię dziecka, której osiągnięcie jest istotną potrzebą każdego człowieka w okresie dorastania. Z tego powodu może dojść w niektórych przypadkach do nasilenia zachowań agresywnych córki/syna właśnie w okresie dorastania – chociaż ich źródeł należy poszukiwać we wcześniejszych okresach rozwojowych.

Problem badań

Uwzględniając ten punkt widzenia skoncentrowano się na poszukiwaniu zależności między zachowaniami agresywnymi dziewcząt i chłopców a postawami rodzicielskimi w percepcji młodzieży. W obszarze naszych zainteresowań znajdują się przede wszystkim postawy rodzicielskie niewłaściwe, ponieważ przypuszczamy, że mogą one odgrywać ważną rolę w powstawaniu mechanizmu zachowań agresywnych u dzieci i młodzieży.

W związku z powyższym sformułowano następujące pytanie badawcze: Czy postawy rodzicielskie postrzegane jako nieprawidłowe przez dorastające dzieci wykazują istotny związek z zachowaniami agresywnymi dorastających córek i synów?

Metody badań i osoby badane

W badaniach zastosowano Skalę Postaw Rodzicielskich opracowaną przez Mieczysława Ploę (1987) oraz zmodyfikowaną wersję Kwestionariusza do Badania Poziomu Agresywności autorstwa Dobrohny Wójcik (1977).

Skala Postaw Rodzicielskich bada postawy rodzicielskie takie jak: postawa autonomii, opiekuńczości, konsekwencji, wymagająca i akceptacji oraz ich natężenie (wysokie, przeciętne, niskie). Natężenie (skrajnie wysokie i skrajnie niskie) świadczy o sile danej postawy (np. o nadopiekuńczości lub o niedostatku opieki rodzicielskiej, nadmiernej kontroli lub kontroli niedostatecznej, braku konsekwencji lub sztywności funkcjonowania rodzica, nadmiernej autonomii lub jej braku, nadmiernych wymaganiach lub braku wymagań itd.). W opisywanym badaniu najwięcej uwagi poświęcono wynikom wskazującym na skrajne natężenia postaw.

W kwestionariuszu do Badania Poziomu Agresywności wyróżniono następujące obszary agresywności: wrogość, natężenie, kontrola, częstość oraz adekwatność zachowań agresywnych, a także zachowania negatywistyczne. Oceniane są one na 5-punktowej skali Likerta (od 1 do 5), wskazującej na natężenie danego stanu (1 – oznacza brak, 5 – oznacza bardzo częste występowanie danego zachowania czy stanu lub jego bardzo wysokie natężenie).

Badaniami objęto 80 dorastających w wieku od 17 do 18 lat (40 dziewcząt i 40 chłopców). Badani wywodzili się ze środowiska wielkomiejskiego i wszyscy byli uczniami liceum ogólnokształcącego. Młodzież uczestniczyła w badaniach z pełnym zaangażowaniem i nie stwierdzono żadnego przypadku odmowy. Badania miały charakter anonimowy.

Wyniki

1. Analiza wyników badań wymiarów i poziomu agresywności dorastających dziewcząt i chłopców

Wyniki badań zebrane za pomocą Kwestionariusza do Badania Poziomu Agresywności pozwoliły na rozpoznanie różnic w poziomie przejawiania podstawowych wymiarów agresywności przez badane dziewczęta i chłopców. Szczegółowe dane zebrano w tabeli 1.

Analiza statystyczna przejawianych zachowań agresywnych na wymiarze wrogość pokazała, że dziewczęta ujawniają bardziej natężone wrogie zachowania (w sytuacjach społecznych) częściej (21%) niż chłopcy (12%). Natomiast wrogie zachowania o niskim natężeniu częściej ujawniają chłopcy (88%) niż dziewczęta (79%). Różnica ta okazała się istotna statystycznie ($z = -2,24$, $\alpha = 0,01$), ($\chi^2 = 7,51 > \chi^2_{\alpha}$, $\alpha = 0,01$).

Tabela 1

Charakterystyka agresywności badanej młodzieży

Wymiary agresywności:	Poziom agresywności	Częstość występowania (%)	
		Dziewczęta	Chłopcy
Natężenie reakcji agresywnych**	Wysokie	3	21
	Niskie	97	79
Wrogość*	Duża	21	12
	Niska	79	88
Brak kontroli nad reakcjami agresywnymi	Wysoki	21	0
	Niski	79	100
Adekwatność reakcji agresywnych	Wysoka	6	0
	Niska	94	100
Częstość przejawiania agresji fizycznej	Wysoka	6	12
	Niska	94	88

* - istotność $p < 0,05$, ** - istotność $p < 0,001$

Porównanie wyników dotyczących ogólnego natężenia reakcji agresywnych pokazało istotne różnice pomiędzy dziewczętami i chłopcami ($z = -3,21$, $\alpha = 0.001$). Otóż istotnie częściej wyższe natężenie reakcji agresywnych występuje u chłopców (21%) niż u dziewcząt (3%).

Nie stwierdzono istotnych różnic między dziewczętami i chłopcami pod względem: (1) kontroli reakcji agresywnych, (2) częstości przejawiania agresji fizycznej, (3) adekwatności reakcji agresywnych.

Całość zebranych rezultatów wskazuje na wyższy poziom zachowań agresywnych u badanych dziewcząt niż u chłopców ($\chi^2 = 36,16 > \chi^2_{\alpha}$, $\alpha = 0.001$). Różnica ta szczególnie zaznacza się w dwóch wymiarach: *Wrogość* i *Natężenia zachowań agresywnych*.

Przeprowadzone analizy wykazały także związki (tau Kendalla) między przejawianymi przez młodzież zachowaniami agresywnymi (tab. 2, tab. 3). Rezultaty uzyskane w grupie dziewcząt wskazują na dodatni związek między kontrolą zachowań agresywnych i ich adekwatnością ($r = 0,564$, $\alpha = 0,05$) oraz między natężeniem agresywności a częstością jej przejawiania ($r = 0,866$, $\alpha = 0,001$). Zebrane rezultaty pokazują także, że wraz ze wzrostem częstości przejawiania agresji wzrasta jej natężenie.

Tabela 2

Związki między przejawianymi zachowaniami agresywnymi w grupie dziewcząt

	Adekwatność reakcji agresywnych	Wrogość	Natężenie r. agresywnych	Częstość przejawiania agresji fiz.	Kontrola
Adekwatność reakcji agresywnych	–	0,254	0,148	0,215	0,564(**)
Wrogość	0,254	-	0,120	0,095	0,211
Częstość przejawiania agresji	0,215	0,095	0,866(**)	–	0,204
Kontrola	0,564(**)	0,211	0,163	0,204	–

* - istotność $p < 0,05$, ** - istotność $p < 0,001$

Natomiast w grupie chłopców rozpoznano większą liczbę istotnych związków między badanymi zmiennymi. Adekwatność reakcji agresywnych chłopców związana jest przede wszystkim ze sprawowaną przez nich kontrolą nad nimi ($r=0,479$, $\alpha=0,001$), częstością ich przejawiania ($r=0,358$, $\alpha=0,05$) oraz poziomem wrogości ($r=0,468$, $\alpha=0,001$). Natężenie wrogości chłopców wzrasta wraz ze wzrostem częstości przejawiania reakcji negatywnych ($r=0,361$, $\alpha=0,001$) i częstości przejawiania agresji fizycznej ($r=0,331$, $\alpha=0,05$) oraz wraz ze wzrostem siły kontroli nad własnymi agresywnymi zachowaniami ($r=0,479$, $\alpha=0,001$). Uzyskane związki wskazują i podkreślają związek wrogości z pozostałymi badanymi wymiarami agresywności w grupie chłopców. Zatem ten wymiar jawi się jako bardzo ważny w określaniu i prognozowaniu zachowań dorastających chłopców.

Analiza wyników zebranych za pomocą Skali Postaw Rodzicielskich pokazuje, że spośród niewłaściwych postaw rodzicielskich percypowanych przez dorastających najwyższe natężenie osiąga postawa niekonsekwentna, a spośród pozytywnych – postawa akceptująca. Są one bardziej natężone w percepcji chłopców. Dorastający chłopcy percypują bardziej niekonsekwentną postawę u swych ojców niż matek, ale także ojców postrzegają jako bardziej akceptujących niż swe matki (tab. 4). Natomiast dorastające dziewczęta jako bardziej niekonsekwentne postrzegają matki niż ojców (czyli odwrotnie niż chłopcy). Także u matek postrzegają niższe natężenie akceptującej postawy niż u ojców.

Tabela 3

Związki między przejawianymi zachowaniami agresywnymi w grupie chłopców

	Adekwatność	Wrogość	Natężenie r. agresywnych	Częstość przejawiania agresji fizycznej	Kontrola
Adekwatność reakcji	-	0,468(**)	0,239	0,358(*)	0,479(**)
Wrogość	0,468(**)	-	0,361(**)	0,331(*)	0,310(*)
Reakcje negat.	0,239	0,361(**)	-	0,904(**)	0,086
Częstość przejawiania agresji fizycznej	0,358(*)	0,331(*)	0,904(**)	-	0,132
Kontrola	0,479(**)	0,310(*)	0,086	0,132	-

* - istotność $p < 0,05$, ** - istotność $p < 0,001$

Tabela 4

Percepcja postaw rodzicielskich a płeć badanych nastolatków

Typ postawy	Dziewczeta		Chłopcy		W Wilcoxonu (z)
	matka	ojciec	matka	ojciec	
Niekonsekwentna	100	75	94	84	Matka = -0,053, $\alpha=0,958$ Ojciec = -2,052, $\alpha= 0,04$
Nadmiernie wymagająca	100	85	100	84	Matka = -0,146, $\alpha=0,884$ Ojciec = -0,097, $\alpha=0,923$
Nadmiernie ochraniająca	100	82	94	82	Matka = -0,471, $\alpha=0,638$ Ojciec = -0,367, $\alpha= 0,713$
Brak autonomii	3,6	17,9	5,1	12,8	Matka = -1,144, $\alpha=0,252$ Ojciec = -1,606, $\alpha= 0,108$
Akceptacji	100	78	94	87	Matka = -2,038, $\alpha=0,04$ Ojciec = -1,042, $\alpha= 0,29$

2. Analiza wyników badań postaw rodzicielskich w percepcji dziewcząt i chłopców

Analiza statystyczna wykazała, że chłopcy i dziewczęta różnią się istotnie postrzeganiem postawy matki jako akceptującej oraz postawy niekon-

sekwentnej ojca. Dziewczęta, chociaż częściej wskazują matki jako akceptujące, to jednak poziom tej akceptacji oceniają niżej niż chłopcy ($z = -2,04$, $\alpha = 0,04$). Natomiast chłopcy częściej niż dziewczęta percypują postawę niekonsekwentną u ojca i częściej wskazują na istotnie silniejsze jej natężenie niż rówieśniczki ($z = -2,052$, $\alpha = 0,04$).

W świetle analizy statystycznej okazało się, że sposób percepcji postaw rodzicielskich jako niewłaściwych przez dziewczęta jest istotnie różny od sposobu percepcji postaw rodzicielskich przez chłopców ($\chi^2 = 45,91 > \chi^2_{\alpha}, \alpha = 0,001$). Córki w istotnie odmienny sposób niż synowie percypują natężenie dwóch niewłaściwych postaw rodzicielskich swych matek i ojców, a mianowicie braku akceptacji i niekonsekwencji oddziaływań wychowawczych.

3. Agresywność dziewcząt i chłopców a ich percepcja postaw rodzicielskich jako niewłaściwych

Podstawowe pytanie badawcze dotyczyło związku między zachowaniami agresywnymi dorastających dziewcząt i chłopców a percypowanymi przez nich niewłaściwymi postawami rodzicielskimi.

Wyniki analizy statystycznej wskazują na występowanie istotnego związku między poziomem agresywności a percepcją postawy rodzicielskich jako niewłaściwych zarówno dziewcząt, jak i chłopców. Córki i synowie postrzegają odmienne postawy rodzicielskie u swych matek i ojców: różnice są istotne w przypadku postawy niekonsekwentnej i postawy akceptacji (tab. 4).

Rezultaty analizy statystycznej wskazują, że postawy rodzicielskie postrzegane przez dorastające dzieci mają istotny związek z natężeniem wrogości oraz adekwatnością zachowań agresywnych. W stosunku do ojca można zauważyć, że ich postawy rodzicielskie mają wyraźny związek z natężeniem wrogości oraz adekwatnością zachowań agresywnych. W grupie dziewcząt wykryto istotny związek między postrzeganą przez nie u swego ojca postawą autonomii a adekwatnością ich zachowań agresywnych ($r = 0,37$, $\alpha = 0,05$ oraz przejawianą przez dziewczęta wrogością ($r = 0,34$, $\alpha = 0,05$). Występuje dodatnia, choć słaba korelacja między natężeniem postawy ochraniającej postrzeganej u ojca a adekwatnością zachowań agresywnych córek ($r = 0,38$, $\alpha = 0,05$) oraz ujemna korelacja między wrogością a natężeniem postawy wymagającej ojca ($r = -0,39$, $\alpha = 0,05$) i częstością występowania postawy niekonsekwentnej ($r = -0,47$, $\alpha = 0,01$).

Uzyskane rezultaty wskazują zatem, że im więcej ojciec – w percepcji córek – przyznaje im autonomii i im większą otacza je ochroną, tym bardziej przejawiane przez nie zachowania agresywne są adekwatne do sytuacji. Jednak poziom natężenia wrogości przejawianej przez córki wzrastał wraz

z siłą postawy autonomii postrzeganej przez nie u ojca, a obniżał się wraz z nasilaniem się przejawów jego postawy wymagającej lub niekonsekwentnej (w percepcji córek).

Ustalone tu związki wytłumaczyć można specyficzną rolą ojca w rozwoju dziewcząt. Odczuwana przez nie autonomia, którą przyznaje im ojciec, może wzbudzać u córek potrzebę zwrócenia na siebie większej uwagi i zainteresowania z jego strony. Być może duża autonomia została córkom przyznana przedwcześnie i skutkuje wzrostem ich niepokoju dotyczącego rozluźnienia więzi z ojcem, który jest ciągle w naszej tradycji kulturowej uznawany za osobę gwarantującą rodzinie stabilność i bezpieczeństwo. Może to prowadzić do nasilenia u córek pragnienia wzbudzenia jego uwagi, prowadzącej nawet do kontroli ich zachowania. Przypuszczenie to potwierdza ujemna korelacja natężenia wrogości przejawianej przez dziewczęta z postrzeganiem ojców jako bardzo wymagających. Natomiast ujemna korelacja między postawą niekonsekwentną a natężeniem wrogości jest trudna do wyjaśnienia. Nie można wykluczyć, że w efekcie niekonsekwencji ojca niektóre niewłaściwe zachowania córek nie są karane, niektóre bywają wybaczone, a niektóre – nagradzane. Może to skutkować ambiwalencją uczuciową córki wobec ojca, która może być przenoszona na relacje z innymi ludźmi. Stąd niższy wynik na wymiarze wrogości okazywanej przez córki w sytuacjach społecznych.

Rezultaty analizy statystycznej wskazują też na istotny związek między postawami akceptacji i niekonsekwencji postrzeganymi przez córki u matek a natężeniem wrogości przejawianej przez dziewczęta (tab. 5). Stwierdzono ujemną korelację o umiarkowanej sile między występowaniem postawy niekonsekwencji ($r = -0,56$, $\alpha=0,01$) i akceptacji percypowanej przez córki u matek ($r = -,30$, $\alpha=0,05$) a natężeniem wrogości u dziewcząt. Zatem postawa rodzicielska matek wiąże się w sposób istotny z natężeniem wrogości córek.

W grupie badanych chłopców odnotowano słabsze korelacje między postrzeganymi postawami rodzicielskimi a zachowaniami agresywnymi dorastających (tab. 6). Jednakże rozpoznano istotne związki między postawami akceptacji i autonomii a przejawami agresywności na czterech wymiarach agresywności. We wszystkich przypadkach stwierdzono dodatnie korelacje między postrzeganym natężeniem postawy akceptacji a: adekwatnością zachowań agresywnych ($r = 0,29$, $\alpha = 0,05$), natężeniem *wrogości* ($r = 0,39$, $\alpha = 0,01$), natężeniem reakcji agresywnych ($r = 0,30$, $\alpha = 0,05$) i częstością przejawiania agresji fizycznej ($r = 0,37$, $\alpha = 0,01$).

Rezultat ten wskazuje na niejednoznaczne oddziaływanie natężonej postawy akceptującej u ojca. Nadmiar akceptacji przez nastolatków rozumiany

Tabela 5

Związki między typami postaw a przejawianymi zachowaniami agresywnymi wśród dziewcząt (tau Kendalla)

Typ postawy	Adekwatność	Wrogość	Nateżenie r. agres.	Częstość przejawiania agresji fiz.	Kontrola
Akceptująca ojca	0,320	0,249	0,06	-0,027	0,267
Autonomii	0,372(*)	0,344(*)	0,020	0,017	0,157
Ochroniająca	0,380(*)	0,134	-0,066	-0,025	0,174
Wymagająca	-0,063	-0,394(*)	-0,302	-0,264	-0,147
Niekonsekwentna	-0,114	-0,468(**)	-0,247	-0,186	-0,081
Matka					
Ochroniająca	-0,127	0,017	0,303	0,216	0,031
Akceptująca	0,208	0,335(*)	0,162	0,107	0,178
Wymagająca	-0,009	-0,189	0,027	0,163	-0,042
Autonomii	0,199	0,277	0,070	-0,017	0,151
Niekonsekwentna	0,021	-0,304(*)	0,040	0,129	0,037

*- istotność $\alpha=0,05$, ** - istotność $\alpha=0,001$

może być jako brak wymagań co do ich zachowania lub jako brak zainteresowania, co może wzbudzać u dziecka negatywne emocje. Stan taki jest często frustrujący dla nastolatków, a – zgodnie z koncepcją Dollarda-Millera – frustracja wzbudza agresję: może to tłumaczyć odnotowany u dorastających chłopców wzrost nateżenia wrogości i reakcji agresywnych (Berkowitz 1993).

Także postawy matek mają istotne znaczenie dla występowania przejawów agresji u ich dorastających synów: dla siły kontroli reakcji zachowań agresywnych, ich nateżenia i adekwatności. Postawa akceptująca matki wykazuje istotną dodatnią korelację z adekwatnością zachowań agresywnych ($r=0,32$, $\alpha=0,05$), kontrolą reakcji agresywnych ($r=0,26$, $\alpha=0,05$) oraz z nateżeniem reakcji agresywnych ($r=0,280$, $\alpha=0,05$).

Zauważono także, że postawa autonomii przyznawanej przez matkę istotnie dodatnio koreluje z adekwatnością zachowań agresywnych ($r=0,29$, $\alpha=0,05$) synów.

Analiza statystyczna wykazała także ujemną korelację między występowaniem postawy niekonsekwentnej przejawianej przez matki a ujawnianą przez ich synów adekwatnością zachowań agresywnych ($r=-0,322$, $\alpha=0,05$)

i ich kontrolą ($r=-0,258$, $\alpha = 0,05$).

Tabela 6

Związki między typami postaw a przejawianymi zachowaniami agresywnymi wśród chłopców (tau Kendalla)

Typ postawy	Adekwatność	Wrogość	Natężenie r.agresywnych	Częstość przejawiania agresji fiz.	Kontrola
Akceptacja ojca	0,287(*)	0,388(**)	0,300(*)	0,366(**)	0,063
Ochronna	0,185	0,134	0,092	0,140	0,032
Autonomii	0,113	0,186	0,166	0,090	-0,042
Wymagająca	-0,082	-0,241	-0,087	-0,082	-0,015
Niekonsekwentna	-0,172	-0,120	-0,092	-0,077	0,099
Matka					
Autonomii	0,288(*)	0,217	-0,029	0,008	0,158
Akceptacji	0,319(*)	0,188	0,283(*)	0,248	0,255(*)
Wymagająca	-0,195	-0,229	-0,033	0,020	-0,089
Ochraniająca	0,166	-0,103	0,126	0,117	0,167
Niekonsekwentna	-0,322(*)	-0,134	-0,075	0,000	-0,258(*)

* - istotność $p < 0,05$, ** - istotność $p < 0,001$

Uzyskane rezultaty wskazują, że najwięcej istotnych związków wystąpiło między postawami rodzicielskimi percypowanymi przez młodzież jako niewłaściwe (tzn. natężeniem niewłaściwych postaw) a wrogością ujawnianą przez badanych. Jednak analiza regresji nie ujawniła istotności wpływu postaw rodzicielskich percypowanych przez dorastających na zachowania agresywne – z wyjątkiem postawy akceptacji matki. Okazała się ona istotna dla natężenia zachowań agresywnych dorastających ($R=0,606$, R^2 skorygowane=0,367, $R^2=0,163$, błąd standardowy oszacowania=0,681).

Podsumowanie i dyskusja

W wyniku przeprowadzonych badań stwierdzono, że występują: (1) istotne różnice między dziewczętami i chłopcami w percepcji postaw rodzicielskich i przejawach agresji, (2) istotne związki między określonymi postawami rodzicielskimi (percypowanymi przez dzieci) i zachowaniami agresywnymi dorastających. Jednak zależą one od płci dziecka i płci rodzica. Należy podkreślić, że konstelacja postaw rodzicielskich istotnie wiąże się z natężeniem reakcji agresywnych dorastających i na ujawnianą agresję fizyczną. Jed-

nak częstość reakcji agresywnych, ich adekwatność i kontrola pozostają pod wpływem także innych czynników.

Całość zebranych rezultatów wskazuje na znacząco wyższy poziom zachowań agresywnych u badanych dziewcząt niż u chłopców ($\chi^2 = 36,16 > \chi^2_{\alpha}, \alpha = 0,001$). Różnica ta szczególnie zaznacza się w dwóch wymiarach: *Wrogość* i *Natężenie zachowań agresywnych*.

Porównanie wyników dotyczących kontroli reakcji agresywnych także pokazało istotne różnice pomiędzy dziewczętami i chłopcami. Otóż istotnie silniejszą kontrolę reakcji agresywnych stwierdzono u chłopców. Przeprowadzone analizy wykazały także związki między przejawianymi przez młodzież zachowaniami agresywnymi. W grupie dziewcząt zauważyć można związek między wzrostem kontroli zachowań agresywnych i ich adekwatnością oraz natężeniem agresywności a częstością jej przejawiania. Uzyskane rezultaty wskazują, że w przypadku dziewcząt kontrola zachowań agresywnych współwystępuje z ich adekwatnością społeczną, a wzrost częstości przejawiania zachowań agresywnych – ze wzrostem natężenia agresywności. Wśród chłopców uzyskano obraz związku wrogości ze wszystkimi innymi wymiarami agresywności. Zatem wymiar ten jawi się jako ważny w określaniu i prognozowaniu zachowań młodzieży.

Ponadto, analiza wyników zebranych za pomocą Skali Postaw Rodzicielskich pokazuje, że spośród niewłaściwych postaw rodzicielskich percypowanych przez dorastających najwyższe natężenie osiąga postawa niekonsekwentna, a spośród pozytywnych – postawa akceptująca. Są one bardziej natężone w percepcji chłopców. Dorastający chłopcy percypują bardziej niekonsekwentną postawę u swych ojców niż matek, ale także ojców postrzegają jako bardziej akceptujących niż swe matki. Natomiast dorastające dziewczęta jako bardziej niekonsekwentne postrzegają matki niż ojców (czyli odwrotnie niż chłopcy). Także u matek postrzegają niższe niż u ojców natężenie postawy akceptującej.

Dziewczęta, chociaż częściej wskazują matki jako akceptujące, to jednak poziom tej akceptacji oceniają niżej niż chłopcy. Natomiast chłopcy częściej niż dziewczęta percypują postawę niekonsekwentną u ojca i częściej wskazują na istotnie silniejsze jej natężenie niż rówieśniczki. Córki także w istotnie odmienny sposób niż synowie percypują natężenie dwóch niewłaściwych postaw rodzicielskich swych matek i ojców, a mianowicie braku akceptacji i niekonsekwentną.

Podstawowe pytanie badawcze dotyczyło związku między zachowaniami agresywnymi dorastających dziewcząt i chłopców a percypowanymi przez nich niewłaściwymi postawami rodzicielskimi. Wyniki analizy statystycznej wskazują na występowanie istotnego związku między poziomem agre-

sywności a percepcją postaw rodzicielskich jako niewłaściwych zarówno u dziewcząt, jak i u chłopców.

W podgrupie dziewcząt można zauważyć, że percypowane przez nie postawy rodzicielskie ojców wykazują znaczący związek z adekwatnością zachowań agresywnych oraz wrogością.

Im częściej ojciec przyznaje im autonomię i silniej chroni, tym bardziej adekwatne są ich zachowania, w tym przypadku agresywne. Jednak należy zwrócić uwagę na związki i zależności uzyskane w związku z odczuwanym natężeniem wrogości wśród dziewcząt. Otóż poziom natężenia wrogości wzrastał wraz z częstością postawy autonomii przejawianej przez ojców, a obniżał się wraz z nasilaniem się postawy wymagającej i niekonsekwentnej. Próbę wyjaśnienia tych związków przedstawiono już w poprzednim punkcie artykułu. Natomiast postawa rodzicielska matki w przypadku dziewcząt ma znaczący związek przede wszystkim z natężeniem wrogości ujawnianej przez córki.

W przypadku chłopców stwierdzono słabsze związki między postrzeganymi postawami rodzicielskimi niż w przypadku dziewcząt. Jednakże odnotowano zależności między rodzicielskimi postawami akceptacji i autonomii a przejawami agresywności u synów. Próbę wyjaśnienia tego rezultatu przedstawiono we wcześniejszym punkcie artykułu. W grupie chłopców można zauważyć, że percepcja postaw matek ma istotne znaczenie dla natężenia wrogości, kontroli reakcji zachowań agresywnych, ich natężenia i adekwatności. Zauważono także, że postawa autonomii przyznawanej przez matkę ma związek ze wzrostem adekwatności zachowań agresywnych synów. Interesujący jest związek postawy niekonsekwentnej, postrzeganej przez synów u matek spadkiem adekwatności zachowań agresywnych i ich kontroli przejawianych przez chłopców.

Uzyskane rezultaty wskazują, że najwięcej istotnych związków wystąpiło między postawami rodzicielskimi percypowanymi przez młodzież jako niewłaściwe (tzn. natężeniem niewłaściwych postaw) a natężeniem wrogości ujawnianej przez dorastających.

Trudności w wyjaśnieniu niektórych rezultatów wskazują na konieczność dalszej eksploracji tej problematyki w celu wyjaśnienia związków między oddziaływaniami wychowawczymi ojców i matek a zachowaniami agresywnymi u ich synów i córek.

Należy też zwrócić uwagę na kwestię pomiaru i operacjonalizacji zachowań agresywnych oraz ich kulturowych odniesień. Rezultaty wskazują bowiem, że adekwatność zachowań agresywnych związana jest także z ich przejawianiem. Wbrew rozpowszechnionej negatywnej, ocenie zachowań agresywnych są one przecież jednym ze sposobów radzenia sobie z trudnościami

w sytuacjach społecznych, mogą niekiedy być usprawiedliwione i niekiedy mogą mieć charakter adaptacyjny. Być może z tego powodu niektórzy rodzice akceptują je u swoich dzieci. Zatem baczniejszą uwagę należy zwrócić na kontekst sytuacyjny, w jakim przejawia się agresja młodzieży.

Zakończenie

Na podstawie przeprowadzonych analiz, a szczególnie analizy regresji można wyraźnie wskazać, że oddziaływanie postaw rodzicielskich wyjaśnia ponad 30% natężenie reakcji agresywnych i ponad 34% agresji fizycznej ujawnianej przez dorastającego. W tym wyjaśnieniu największy udział mają: akceptująca postawa matki i jej postawa niekonsekwentna, a w przypadku ojca: postawa niekonsekwentna i postawa przyznająca dziecku autonomię. Może to w pewnym stopniu potwierdzać społeczne przekonanie, że rodzice akceptujący dziecko i przyznający mu autonomię tworzą korzystne warunki dla jego rozwoju indywidualnego, w tym także rozwoju społecznego.

Zatem w trakcie podejmowania interwencji wobec młodzieży należy przyrzeć się nie tylko percepcji postaw rodzicielskich, ale aktywnie włączyć rodziców w proces oddziaływań profilaktycznych czy terapeutycznych. Ponadto, należałoby zwrócić uwagę na sposób funkcjonowania dziewcząt i chłopców nie tylko w kontekście rodzinnym, ale i szerszym – sytuacjach społecznych. Związki pomiędzy poziomem wrogości i poziomem kontroli zachowań agresywnych, opisane tutaj w kontekście rodzinnym, przekładają się bowiem na funkcjonowanie nastolatków w innych rolach: jako ucznia, partnera, kolegi czy koleżanki.

Literatura

- BANDURA A., WALTERS R. H. (1968), *Agresja w okresie dorastania*, PWN, Warszawa.
- BARŁÓG K. (2001), *Analiza zachowań agresywnych dzieci w wieku przedszkolnym a ich środowisko rodzinne*, [w:] *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne*, red. M. Binczycka-Anholcer, PTHP, Warszawa-Poznań, s. 115-127.
- BERKOWITZ L. (1993), *Aggression. Its causes, consequences and control*, McGraw – Hill, New York
- FRĄCZEK A. (1989), *Z zagadnień psychologii agresji*, PWN, Warszawa.
- LIBERSKA H., MATUSZEWSKA M. (2001), *Wybrane czynniki i mechanizmy powstawania agresji w rodzinie*, [w:] *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne*, red. M. Binczycka-Anholcer, 80-88, PTHP, Warszawa-Poznań.

- LIBERSKA H., MATUSZEWSKA M. (2003), Niektóre społeczne uwarunkowania agresji u młodzieży, „Psychologia Rozwojowa”, 2-3, 97-107.
- LIBERSKA H., MATUSZEWSKA M., FREUDENREICH D. (2013), Percepcja postaw rodzicielskich matek i ojców a zachowania agresywne dorastających córek i synów, [w:] Zachowania agresywne dzieci i młodzieży. Uwarunkowania oraz możliwości ich przewycięzania, red. D. Borecka-Biernat, Engram – Difin S.A., Warszawa, s. 78-98.
- NOWAK J. (2006), Rodzinne i szkolne uwarunkowania przestępczości nieletnich dziewcząt – komunikat z badań, [w:] Wokół wychowania. Rola rodziny i szkoły w procesie socjalizacji dziecka, red. T. Rostowska, J. Rostowski, Wyższa Szkoła Informatyki, Łódź, s. 188-195.
- OBUCHOWSKA I. (2001), Agresja dzieci w perspektywie rozwojowej, [w:] Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne, red. M. Binczycka-Anholcer, PTHP, Warszawa-Poznań, s. 45-60.
- PŁOPA M. (1987), Skala postaw rodzicielskich, „Psychologia Wychowawcza”, 5, 553-567.
- (2005), Psychologia rodziny, Impuls, Kraków.
- PORAJ G. (2006), Wyznaczniki, cele i przejawy agresji w świetle badań młodzieży szkolnej, [w:] Wokół wychowania. Rola rodziny i szkoły w procesie socjalizacji dziecka, red. T. Rostowska, J. Rostowski, Wyższa Szkoła Informatyki, Łódź, s. 196-208.
- POSPISZYL K. (2007), Ojciec a wychowanie dziecka, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa.
- SITARCZYK M. (2006), Środowisko rodzinne nieletnich sprawców zabójstw, [w:] Wokół wychowania. Rola rodziny i szkoły w procesie socjalizacji dziecka, red. T. Rostowska, J. Rostowski, Wyższa Szkoła Informatyki, Łódź, s. 209-216.
- TYSZKOWA M. (1986), Zachowanie się dzieci szkolnych w sytuacjach trudnych, PWN, Warszawa.
- WÓJCIK D. (1977), Środowisko rodzinne a poziom agresywności młodzieży przestępczej i nie przestępczej, Ossolineum PAN, Warszawa.
- ZIEMSKA M. (1973), Postawy rodzicielskie, Wiedza Powszechna, Warszawa.

Marzanna Farnicka
Hanna Liberska

MANIFESTATIONS OF AGGRESSIVENESS OF CONTEMPORARY
YOUTH AND THEIR FAMILY DETERMINANTS

Keywords: adolescents, aggressive behaviour, hostility, parental attitudes.

The paper presents the results of research on family determinants of aggressive behaviours of the youth. The analysis included, among others, the adequacy of aggressive behaviours showed by the youth, the intensity of its hostility and the control over manifested aggressive reactions. The authors searched for the relations between manifestations of aggressiveness of the youth and the way they perceive parental attitudes. The study used the Scale of Parental Attitudes developed by M. Plopa (1987) and a modified version of the Questionnaire for Examining the Level of Aggressiveness by D. Wójcik (1977). It involved 80 adolescents (40 girls and 40 boys) between the age of 17 and 18.

As a result of the conducted research the authors concluded, among others, that there are significant differences of relations between parental attitudes perceived by adolescents and manifestations of their aggressiveness which depend on the sex of an adolescent and the sex of a parent.